O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI JIZZAX FILIALI

ISSN 2181-3884

ZAMONAVIY ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLAR

xalqaro jurnali

Vol. 2 No. 3

2026

International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research

Volume 2 Issue 3
2026

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali

3-son
2026

Международный журнал современных научно-технических исследований

Том 2 Выпуск 3
2026

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

Xalqaro ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

P.f.d., prof., O.X. Turakulov

Bosh muharrir:

A.A. Abdumalikov

Tahrir kengashi mas’ul kotibi:

D.M. Jomurodov

Tahririyat hay’ati:

1. B.f.d., prof., S. Murodova (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
2. P.f.n., prof., S. Usmanov (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
3. T.f.n., dos., S. Tavboev (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
4. F.f.d., prof., N. Djusupov (O’zDJTU, UZB)
5. T.f.d., dos., S. Ruzimov (TTPU, UZB)
6. P.f.d., prof., G. Lekerova (SKU, KZH)
7. DSc., Ali Coşkan (ASUI, TR)
8. T.f.d., prof., D. Irgasheva (TATU, UZB)
9. T.f.d., prof., I. Siddikov (NRU TIIAME, UZB)
10. T.f.n., dos., S. Eshkabilov (NDU, US)

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro elektron jurnali (International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research) O’zMU Jizzax filiali Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2022-yil 9-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №038200 raqami bilan ro‘yxatidan o‘tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O‘zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-3884 ISSN raqami olingan.

© “O‘zMU Jizzax filiali” – 2023

Tahririyat manzili:

130100, Jizzax viloyati, Jizzax shahri,
Sh.Rashidov Shox ko‘chasi, 259-uy.

PISA TOPSHIRIQLARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING BADIIY ASARNI ANGLASH, TALQIN QILISH VA BAHOLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Jabborova Gulchexra Abdumo‘min qizi

Guliston davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi.
e-mail: jabborovagulchexra9696 @gmail.com

Annotatsiya.

Mazkur maqolada PISA xalqaro baholash dasturining o‘qish savodxonligiga oid topshiriqlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning badiiy asarni anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Badiiy matn bilan ishlash jarayonida axborotni aniqlash, mazmuniy bog‘lanishlarni tushunish, yashirin ma’noni ochish, muallif pozitsiyasini anglash, obrazlar faoliyatiga munosabat bildirish hamda o‘z fikrini matniy dalillar bilan asoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning metodik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, PISA tipidagi savollarni reproduktiv, interpretativ va baholovchi bosqichlarda qo‘llash orqali o‘quvchilarning funksional o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari asoslangan. Taklif etilgan yondashuv badiiy asarni o‘rganishda o‘quvchini tayyor xulosalarni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil talqin va baho bera oluvchi faol kitobxon sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: PISA topshiriqlari, badiiy asar, o‘qish savodxonligi, anglash kompetensiyasi, interpretatsiya, baholash, matniy dalil, tanqidiy fikrlash, badiiy-estetik tafakkur, adabiy ta’lim.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПО ПОНИМАНИЮ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ОЦЕНИВАНИЮ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЗАДАНИЙ PISA

Джабборова Гулчехра Абдумумин кизи

Гулистанский государственный педагогический институт, преподаватель.

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы формирования у учащихся компетенций понимания, интерпретации и оценивания художественного произведения посредством использования заданий по читательской грамотности международной программы оценивания PISA. Анализируются методические возможности заданий, направленных на поиск информации в художественном тексте, понимание смысловых связей, выявление скрытого смысла, осмысление авторской позиции, выражение отношения к действиям персонажей, а также аргументацию собственного мнения с опорой на текстовые доказательства. Обосновываются возможности развития функциональной читательской грамотности, критического мышления и художественно-эстетического восприятия учащихся посредством применения вопросов типа PISA на репродуктивном, интерпретационном и оценочном этапах. Предлагаемый подход способствует формированию учащегося не как пассивного получателя готовых выводов, а как активного читателя, способного самостоятельно интерпретировать и оценивать художественное произведение.

Ключевые слова: задания PISA, художественное произведение, читательская грамотность, компетенция понимания, интерпретация, оценивание, текстовые доказательства, критическое мышление, художественно-эстетическое мышление, литературное образование.

DEVELOPING STUDENTS’ COMPETENCIES IN UNDERSTANDING, INTERPRETING, AND EVALUATING LITERARY WORKS THROUGH PISA TASKS

Jabborova Gulchexra Abdumo‘min qizi

Gulistan State Pedagogical Institute, Lecturer.

Abstract.

This article examines the development of students' competencies in understanding, interpreting, and evaluating literary works through the use of reading literacy tasks from the PISA international assessment programme. The methodological potential of tasks aimed at identifying information in literary texts, understanding semantic relationships, revealing implicit meanings, recognizing the author's position, expressing attitudes toward characters' actions, and supporting personal opinions with textual evidence is analyzed. The article also substantiates the potential of PISA-type questions used at reproductive, interpretative, and evaluative stages to develop students' functional reading literacy, critical thinking, and literary-aesthetic thinking. The proposed approach contributes to developing students not as passive recipients of ready-made conclusions but as active readers capable of independently interpreting and evaluating literary works.

Keywords: PISA tasks, literary work, reading literacy, comprehension competence, interpretation, evaluation, textual evidence, critical thinking, literary-aesthetic thinking, literature education.

Kirish. Adabiy ta'limning samaradorligi o'quvchining badiiy asarni o'qib chiqishi yoki uning mazmunini qayta bayon qila olishi bilangina belgilanmaydi. Badiiy matnni to'laqonli o'zlashtirish o'quvchidan asardagi voqea-hodisalar mazmunini anglash, muallif tomonidan bevosita ifodalanmagan ma'nolarni talqin qilish, obrazlar faoliyati va badiiy yechimlarga nisbatan asoslangan baho berishni talab etadi. Shu sababli zamonaviy adabiyot ta'limida o'quvchining badiiy asarga faol kitobxon sifatida munosabatda bo'lishini ta'minlaydigan anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Badiiy asarni anglash kompetensiyasi matndagi alohida ma'lumotlarni aniqlash bilan chegaralanmaydi. U syujet rivoji, qahramonlarning xatti-harakatlari, sabab-oqibat munosabatlari, makon va zamon, badiiy detallar hamda asarning umumiy mazmunini o'zaro bog'langan holda tushunishni nazarda tutadi. Talqin qilish esa o'quvchining matnning bevosita qatlamidan uning ichki mazmuniga o'tishi, obrazlarning ruhiy holatini izohlashi, ramz va detallarning vazifasini ochib berishi, muallif niyatini anglashga harakat qilishi bilan namoyon bo'ladi. Baholash kompetensiyasi esa o'quvchining asar mazmuni, qahramon pozitsiyasi yoki muallifning badiiy yechimiga nisbatan shaxsiy munosabatini matniy dalillar asosida ifodalash qobiliyatini qamrab oladi.

Mazkur kompetensiyalar o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, ulardan birining yetarli darajada shakllanmasligi badiiy matnni chuqur o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. O'quvchi matn mazmunini to'g'ri anglamasdan turib uni asosli talqin qila olmaydi, talqin etilgan mazmunni matniy dalillar bilan bog'lamasdan esa muayyan obraz yoki hodisaga obyektiv baho berish qiyinlashadi. Demak, adabiyot darsida mazkur kompetensiyalarni alohida-alohida emas, balki yagona o'quv faoliyati tizimida rivojlantirish zarurati yuzaga keladi.

Bu vazifani amalga oshirishda PISA xalqaro baholash dasturining o'qish savodxonligiga oid topshiriqlari muhim metodik imkoniyatga ega. PISA tipidagi topshiriqlarda o'quvchi matndan zarur ma'lumotni aniqlash, turli qismlardagi axborotni birlashtirish, xulosa chiqarish, fikr va dalil o'rtasidagi munosabatni aniqlash, matn mazmunini baholash hamda o'z pozitsiyasini asoslash kabi faoliyatlarni bajaradi [1–3]. Ushbu amallar badiiy matnni anglash va interpretatsiya qilish jarayoni bilan bevosita uyg'unlashadi. Shu bois bunday topshiriqlarni adabiy ta'lim mazmuniga moslashtirish o'quvchining matn ustida chuqurroq fikrlashi uchun metodik sharoit yaratadi.

An'anaviy adabiyot darslarida "Asar nima haqida?", "Qahramonga tavsif bering", "Asarning g'oyasi nimadan iborat?" kabi umumlashtiruvchi savollar keng qo'llanadi. Bunday savollar zarur bo'lsa-da, ular har doim ham o'quvchining xulosaga qanday kelganini, qaysi matniy dalilga tayanganini yoki alternativ talqinni qanchalik asoslay olishini aniqlash imkonini bermaydi. PISA tipidagi topshiriqlarning farqli jihati shundaki, o'quvchi nafaqat javob beradi, balki o'z javobining matndagi asoslarini ko'rsatadi, ma'lumotlarni o'zaro bog'laydi va chiqarilgan xulosani dalillaydi. Natijada badiiy asarni o'rganish jarayoni tayyor izohlarni o'zlashtirishdan mustaqil fikrlashga yo'naltiriladi.

Shu nuqtayi nazardan, PISA topshiriqlarini adabiyot darslariga integratsiya qilish o'quvchilarning badiiy matn bilan ishlash faoliyatini kompetensiyaviy asosda tashkil etishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolaning maqsadi PISA tipidagi topshiriqlar vositasida o'quvchilarning badiiy asarni anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini shakllantirishning metodik imkoniyatlarini aniqlash, mazkur kompetensiyalarning o'zaro bog'liqligini ochib berish hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar tizimini asoslashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

PISA topshiriqlari vositasida o'quvchilarning badiiy asarni anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini shakllantirish muammosi funksional o'qish savodxonligi, badiiy matnni idrok etish va adabiy ta'lim metodikasiga oid tadqiqotlarni o'zaro uyg'unlashtirishni talab qiladi. Mazkur masalaga doir ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda asosan o'qishning kognitiv va interpretativ mexanizmlari, milliy metodik tadqiqotlarda esa badiiy asarni tahlil qilish hamda o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltirish masalalari ustuvorlik kasb etadi.

PISA o'qish savodxonligining nazariy-metodologik asoslari OECD tomonidan ishlab chiqilgan baholash konsepsiyasida tizimli ifodalangan. PISA 2018 doirasida o'qish savodxonligi matnni tushunish, undan foydalanish, uni

baholash, refleksiya qilish va matn bilan faol munosabatga kirishish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Baholash modeli “axborotni topish”, “tushunish” hamda “baholash va refleksiya qilish” jarayonlarini ajratib ko‘rsatadi. Bunda tushunish faqat matndagi tayyor ma’lumotni qayta tiklash emas, balki axborotni integratsiyalash va inferensiya hosil qilishni ham talab etadi. Baholash esa matn mazmuni va shakli, dalillar hamda muallif pozitsiyasiga nisbatan asoslangan munosabat bildirish bilan bog‘liq [1–3]. Ushbu modelni adabiy ta’lim nuqtayi nazaridan tahlil qilganda, PISA jarayonlari badiiy asarni anglash → talqin qilish → baholash ketma-ketligiga mazmunan yaqin ekanligi ko‘rinadi.

Badiiy matnni talqin qilish muammosining nazariy asoslarini L. M. Rosenblattning tranzaksion o‘qish konsepsiyasi bilan bog‘lash mumkin. Olimning fikricha, adabiy asar mazmuni matndan o‘quvchiga tayyor holda ko‘chirilmaydi; ma’no o‘quvchi va matn o‘rtasidagi faol munosabat natijasida vujudga keladi. Shu sababli bir badiiy matn turli o‘quvchilarda bir-biridan farqlanuvchi, biroq matn bilan asoslanishi zarur bo‘lgan interpretatsiyalarni yuzaga keltirishi mumkin [4]. Rosenblatt yondashuvining PISA konsepsiyasi bilan umumiy tomoni o‘quvchining faol pozitsiyasiga urg‘u berilishida namoyon bo‘ladi. Farqli jihati shundaki, PISA o‘qish faoliyatini funksional kompetensiya sifatida baholasa, Rosenblatt badiiy matnni idrok etishda kitobxonning individual-estetik tajribasiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Adabiyot darsida ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi o‘quvchining shaxsiy talqinini matniy dalil bilan asoslash imkonini beradi.

W. Kintschning matnni tushunishga oid kognitiv nazariyasi esa badiiy asarni anglash kompetensiyasining psixologik mexanizmlarini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Uning konsepsiyasiga ko‘ra, matnni tushunish alohida gaplar mazmunini qabul qilish bilan tugamaydi; o‘quvchi axborot birliklarini o‘zaro bog‘lab, mavjud bilimlari bilan integratsiyalashi va yaxlit mental model yaratishi kerak [5]. PISA konsepsiyasida ham tushunish jarayoni aniq ma’noni ifodalash, turli axborotlarni integratsiyalash va xulosa chiqarishni qamrab oladi. Demak, badiiy asardagi qahramon harakatining sababini izohlash, epizodlar o‘rtasidagi aloqani aniqlash yoki matnda bevosita ifodalanmagan ma’noni chiqarish kabi topshiriqlar oddiy xotira faoliyatidan ko‘ra yuqoriroq kognitiv jarayonlarni faollashtiradi.

O‘zbek adabiy ta’lim metodikasida Q. Yo‘ldoshevning badiiy tahlilga oid ilmiy qarashlari mazkur muammoning milliy nazariy asoslarini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Q. Yo‘ldoshev va M. Yo‘ldoshevaning “Badiiy tahlil asoslari” asarida badiiy tahlil jarayonida so‘zdan obrazga, obrazdan esa asarning badiiy-estetik mohiyatiga tomon harakat qilish zarurligi ilgari suriladi [10]. Badiiy tahlilda estetik asosni saqlash, matnning badiiy tabiatidan kelib chiqish va tahlilni faqat g‘oyani aniqlash bilan cheklamaslik zarurligi qayd etiladi. Ushbu qarash PISA topshiriqlariga asoslangan yondashuv uchun muhimdir: topshiriqlar badiiy matnni oddiy axborot manbaiga aylantirmasligi, aksincha, obraz, badiiy detal va muallif ifodasi orqali estetik mazmunni ochishga yo‘naltirilishi lozim.

M. Mirqosimovaning o‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirishga doir tadqiqotlari badiiy asarni o‘rganish jarayonida o‘quvchining mustaqil tahliliy faoliyatiga alohida e’tibor berilishi zarurligini ko‘rsatadi [9]. Q. Husanboyeva va R. Niyozmetovaning adabiyot o‘qitish metodikasiga oid ishlarida esa o‘quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki badiiy matn ustida mustaqil mushohada yurituvchi faol subyektga aylantirish masalasi muhim metodik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi [6–7]. B. To‘xliyevning adabiyot o‘qitish metodikasiga oid tadqiqotlarida ham badiiy matn bilan ishlash, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq savol va topshiriqlarni tanlash, asarni idrok etish hamda tahlil qilish jarayonlarini tashkil etishga e’tibor qaratilgan [8]. Ushbu metodik qarashlarning umumiy jihati shundaki, badiiy asarni o‘zlashtirish o‘quvchining faol fikrlash jarayoniga aylanishi lozim.

Tahlil qilingan ilmiy qarashlarni qiyoslash natijasida uchta o‘zaro bog‘liq metodik yo‘nalishni ajratish mumkin. Birinchisi – anglash, bunda o‘quvchi matndagi axborotni aniqlaydi, voqealar va obrazlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tushunadi hamda xulosa chiqaradi. Ikkinchisi – talqin qilish, bunda matnda bevosita ifodalanmagan mazmun, obrazning ruhiy holati, badiiy detal va muallif pozitsiyasi izohlanadi. Uchinchisi – baholash, bunda o‘quvchi badiiy asar yoki obrazga nisbatan o‘z pozitsiyasini shakllantirib, uni matniy dalillar bilan asoslaydi. Shunday qilib, anglash talqinning kognitiv asosini, talqin esa baholashning mazmuniy asosini tashkil etadi. Mazkur kompetensiyalarni bir-biridan ajratilgan holda shakllantirish badiiy asarni yaxlit o‘zlashtirish imkoniyatini cheklaydi.

Mavjud tadqiqotlar tahlili ayni paytda muayyan metodik bo‘shliq mavjudligini ham ko‘rsatadi. PISA bo‘yicha tadqiqotlarda o‘qish savodxonligini baholash jarayonlari batafsil ishlab chiqilgan, o‘zbek adabiyot o‘qitish metodikasida esa badiiy tahlil va mustaqil fikrlashning nazariy asoslari yaratilgan. Biroq PISA o‘qish savodxonligi jarayonlarini badiiy asarning estetik tabiatiga moslashtirib, anglash → talqin qilish → dalillash → baholash ko‘rinishidagi yaxlit kompetensiyaviy topshiriqlar tizimi sifatida qo‘llash masalasi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu sababli PISA topshiriqlarini adabiyot darsida faqat xalqaro baholashga tayyorgarlik vositasi sifatida emas, balki o‘quvchining badiiy asarni mustaqil anglaydigan, asosli talqin qiladigan va matnga tayangan holda baholay oladigan kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantiruvchi metodik vosita sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

PISA topshiriqlarini badiiy asarni o‘qitish jarayoniga tatbiq etishda asosiy masala o‘quvchining nechta savolga to‘g‘ri javob berganini aniqlash emas, balki matn bilan ishlash jarayonida qanday fikrlash amallarini bajarayotganini kuzatishdan iborat. PISA o‘qish savodxonligi konsepsiyasida matn bilan ishlash axborotni topish, mazmunni tushunish hamda baholash va refleksiya qilish kabi o‘zaro bog‘liq jarayonlarni qamrab oladi. Ayniqsa, “tushunish” jarayonida matn mazmunini integratsiyalash va inferensiya hosil qilish, “baholash va refleksiya” bosqichida esa matn mazmuni, shakli va muallif pozitsiyasiga tanqidiy munosabat bildirish talab qilinadi [1–3].

Mazkur yondashuvning adabiy ta'limdagi imkoniyatlari Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasi misolida ko'rib chiqildi. Hikoyada Unsinning erkinlikka intilishi, Olimbek dodho xonadonidagi muhit, qabriston epizodi, qo'rquv va ruhiy bosimning badiiy tasviri o'quvchiga voqeani shunchaki qayta hikoya qilishdan ko'ra, uning sabablarini tushunish, yashirin ma'nolarini ochish va qahramonlar xatti-harakatlariga asoslangan baho berish imkoniyatini yaratadi.

PISA tipidagi topshiriqlarni qo'llashda o'quv faoliyati uch asosiy kompetensiya — anglash, talqin qilish va baholash — atrofida tashkil etildi. Bunda har bir keyingi kompetensiya avvalgisiga tayanadi: o'quvchi voqea va obrazlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunmasdan turib yashirin mazmunni talqin qila olmaydi, talqin qilinmagan matnga esa asoslangan baho berish qiyin.

1-jadval. "Dahshat" hikoyasi asosida anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini shakllantiruvchi PISA tipidagi topshiriqlar

Kompetensiya	PISA tipidagi topshiriq namunasi	O'quvchi bajaradigan fikrlash amali	Kutiladigan kompetensiyaviy natija
Anglash	Unsin nima sababdan xavfli vazifani bajarishga rozi bo'ladi? Javobni hikoyadagi holatlar bilan asoslang.	Voqealarning sababini aniqlaydi, asarning turli qismlaridagi ma'lumotlarni bog'laydi, bevosita aytilgan va nazarda tutilgan mazmunni farqlaydi.	O'quvchi qahramon harakatini alohida epizod sifatida emas, uning erkinlikka intilishi va yashayotgan muhit bilan bog'liq holda tushuntira oladi.
Anglash	Hikoyada qabriston epizodigacha Unsinning ruhiy holatini ko'rsatadigan qanday belgilar mavjud?	Kerakli detallarni saralaydi, ularning umumiy mazmunini aniqlaydi.	O'quvchi matndan dalil tanlash va uni muayyan xulosaga bog'lash ko'nikmasiga ega bo'ladi.
Talqin qilish	Asar nega "Dahshat" deb nomlangan? Sarlavha faqat qabristondagi qo'rquvni anglatadimi?	Sarlavha, syujet va qahramon holatini bog'laydi, ko'chma va ramziy mazmunni aniqlaydi.	O'quvchi "dahshat" tushunchasini jismoniy qo'rquv bilan cheklamasdan, ruhiy bosim, erksizlik va ijtimoiy muhit bilan bog'lab interpretatsiya qiladi.
Talqin qilish	Qabriston va Olimbek dodho xonadonini qiyoslang. Unsin uchun qaysi makon ko'proq "dahshatli" mazmun kasb etadi? Nima uchun?	Ikki makonning badiiy vazifasini qiyoslaydi, yashirin qarama-qarshilikni aniqlaydi.	O'quvchi badiiy makonning ramziy funksiyasini anglaydi va asar g'oyasi bilan bog'laydi.
Baholash	Unsinning qilgan tanlovini jasorat deb baholash mumkinmi? Fikringizni kamida ikki matniy dalil bilan asoslang.	Pozitsiya tanlaydi, dalillarni saralaydi, dalil va xulosa o'rtasida mantiqiy aloqa o'rnatadi.	O'quvchi shaxsiy munosabatini subyektiv fikr bilan cheklamay, matn asosida dalillangan baho bera oladi.
Baholash	Yozuvchi Olimbek dodho obraziga munosabatini to'g'ridan-to'g'ri bayon qilmasa ham, o'quvchi bu munosabatni qaysi badiiy vositalar orqali aniqlashi mumkin?	Muallif pozitsiyasini obraz, vaziyat, kontrast va detal orqali aniqlaydi.	O'quvchi muallif bahosi bilan o'z bahosini farqlash va ularning asoslarini izohlash kompetensiyasini egallaydi.

Jadvaldagi birinchi guruh topshiriqlar anglash kompetensiyasining oddiy mazmunni qayta aytishdan farq qilishini ko'rsatadi. Masalan, "Unsin qabristonga bordimi?" savoliga javob berish matndagi aniq axborotni qayta tiklashni talab qiladi. "Unsin nima sababdan bunday xavfga rozi bo'ldi?" savoli esa o'quvchini bir nechta epizodni o'zaro bog'lashga majbur etadi. O'quvchi Unsinning harakatini tushuntirish uchun uning yashayotgan muhitini, ruhiy holatini va erkinlikka bo'lgan ehtiyojini bir butun holda ko'rib chiqadi. Demak, kompetensiyaviy topshiriqda voqeani bilishdan ko'ra voqealar o'rtasidagi munosabatni tushunish ustuvor bo'ladi.

Talqin qilish kompetensiyasida esa javob matnda tayyor shaklda mavjud bo‘lmaydi. “Dahshat” sarlavhasining mazmunini tushuntirishda o‘quvchi qabriston bilan bog‘liq tashqi qo‘rquvni asardagi insoniy va ijtimoiy munosabatlardan kelib chiqadigan ichki dahshat bilan qiyoslashi lozim. Shu sababli bunday topshiriq badiiy detalni “topish”dan uning semantik funksiyasini “ochish”ga o‘tishni ta’minlaydi.

Baholash kompetensiyasini shakllantirishda esa “Sizga Unsin yoqdimi?” kabi umumiy savollar yetarli hisoblanmaydi. Chunki bunday savol o‘quvchining hissiy munosabatini aniqlashi mumkin, biroq uning matnni qanchalik anglaganini ko‘rsatmaydi. PISA tamoyiliga moslashtirilgan “Unsinning tanlovini jasorat deb baholash mumkinmi? Fikringizni ikki matniy dalil bilan asoslang” topshirig‘i esa pozitsiya → dalil → izoh → xulosa zanjirini yuzaga keltiradi. Bunda “ha” yoki “yo‘q” javobining o‘zi baholanmaydi; asosiy mezon o‘quvchining o‘z qarashini matnga qanchalik tayangan holda isbotlay olishi hisoblanadi.

Tahlil davomida o‘quvchi javoblarini baholash uchun uch darajali mezondan foydalanish maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Boshlang‘ich darajada o‘quvchi asosan voqeani qayta hikoya qiladi va o‘z xulosasini dalillamaydi. Funksional darajada matndan tegishli dalil topadi va uning savol bilan bog‘liqligini tushuntiradi. Yuqori darajada esa bir nechta matniy dalilni integratsiyalab, alternativ talqinlarni hisobga oladi hamda asoslangan mustaqil xulosa chiqaradi. Bu tasnif o‘quvchining faqat yakuniy javobini emas, fikrlash jarayonidagi sifat o‘zgarishini ham kuzatish imkonini beradi.

Muhokama natijasida anglash → talqin qilish → baholash oddiy ketma-ket uch bosqich emas, balki o‘zaro integratsiyalashgan kompetensiyalar tizimi ekanligi namoyon bo‘ldi. Baholash topshirig‘ini bajarish jarayonida o‘quvchi dastlab matn mazmunini anglaydi, keyin obraz va vaziyatning yashirin mazmunini talqin qiladi, undan so‘ng o‘z pozitsiyasini shakllantirib, uni dalillar bilan asoslaydi. Shuning uchun yuqori darajadagi baholash kompetensiyasi o‘z tarkibida anglash va interpretatsiya ko‘nikmalarini ham mujassamlashtiradi.

Shuningdek, PISA tipidagi topshiriqlar badiiy asarni faqat xalqaro baholash mezonlariga moslashtirish vositasi sifatida emas, balki adabiy ta’limda o‘quvchining dalillangan kitobxonlik pozitsiyasini shakllantirish vositasi sifatida ahamiyatli ekanligi aniqlandi. PISA konsepsiyasida ham yuqori darajadagi o‘qish faoliyati matnning alohida qismlarini integratsiyalash, inferensiya hosil qilish, muallif nuqtayi nazarini aniqlash hamda matn mazmuni va shaklini tanqidiy baholash bilan tavsiflanadi [1–3].

Olingan metodik natijalarga ko‘ra, PISA tipidagi topshiriqlarni adabiyot darslariga integratsiya qilishda uchta muhim sifat o‘zgarishi kuzatiladi: mazmunni qayta aytishdan sababiy anglashga, tayyor talqinni qabul qilishdan mustaqil interpretatsiyaga, subyektiv munosabat bildirishdan matniy dalillangan baholashga o‘tish. Aynan mana shu o‘zgarishlar badiiy asarni o‘qish jarayonini reproduktiv faoliyatdan kompetensiyaviy faoliyatga aylantiradi.

Shunday qilib, muhokama natijalari PISA topshiriqlaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning badiiy asarni anglash, talqin qilish va baholash kompetensiyalarini bir butun tizimda rivojlantirish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bunda topshiriqning samaradorligi uning tashqi shakli bilan emas, o‘quvchini matnni qayta o‘qishga, dalil izlashga, yashirin ma’noni ochishga va o‘z qarashini asoslashga qanchalik undashi bilan belgilanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari PISA tipidagi topshiriqlarni adabiyot darslariga maqsadli integratsiya qilish o‘quvchilarning badiiy asarni chuqurroq anglash, mustaqil talqin qilish va dalillangan baho berish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Bunday topshiriqlar o‘quvchini matn mazmunini qayta bayon qilishdan uning ichki mantiqini tushunishga, tayyor talqinni qabul qilishdan mustaqil interpretatsiya yaratishga, subyektiv munosabat bildirishdan esa matniy dalillarga asoslangan baholashga olib keladi. Ayniqsa, savollarning sababiy anglash, yashirin ma’noni ochish, qahramonlar pozitsiyasini qiyoslash va fikrni dalillar bilan asoslashga yo‘naltirilishi o‘quvchining kitobxonlik faoliyatini reproduktiv darajadan tahliliy va refleksiv darajaga ko‘taradi.

Shu asosda PISA topshiriqlari badiiy asarni o‘qitishda faqat xalqaro baholashga tayyorgarlik vositasi sifatida emas, balki o‘quvchining funksional o‘qish savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va badiiy-estetik tafakkurini uyg‘un rivojlantiruvchi metodik vosita sifatida baholanishi mumkin. Mazkur yondashuv adabiy ta’limda o‘quvchini tayyor xulosalarni qabul qiluvchi emas, balki matnni tushunadigan, uni mustaqil talqin qiladigan va o‘z bahosini dalillar bilan asoslay oladigan faol kitobxon sifatida shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework.* – Paris: OECD Publishing, 2019. – 308 p. – DOI: 10.1787/b25efab8-en
2. OECD. PISA 2018 Reading Framework // *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework.* – Paris: OECD Publishing, 2019. – Source
3. OECD. *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework.* – Paris: OECD Publishing, 2023. – 291 p. – DOI: 10.1787/dfe0bf9c-en
4. Rosenblatt L. M. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work.* – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978. – 196 p. – Source
5. Kintsch W. *Comprehension: A Paradigm for Cognition.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 480 p. – Source

6. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. *Adabiyot o'qitish metodikasi.* – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 392 b. – ISBN 978-9943-8233-9-6. – Manba
7. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. *Adabiyot o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma.* – Toshkent: Shafoat Nur Fayz, 2020. – 352 b. – ISBN 978-9943-6740-6-6. – Manba
8. To'xliyev B. *Adabiyot o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma.* – Toshkent, 2010. – Manba
9. Mirqosimova M. *O'quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari.* – Toshkent: Fan, 2006. – 112 b. – Manba
10. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosheva M. *Badiiy tahlil asoslari: o'quv qo'llanma.* – Toshkent: Kamalak, 2016. – Manba
11. Yo'ldoshev Q. *Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari.* – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – Manba
12. Mirzayeva Z., Jalilov K. *Adabiyot: 7-sinf uchun darslik.* – Toshkent: Respublika ta'lim markazi. – Manba